

odzwierciedla treści prelekcji wygłoszonych podczas sympozjum. Być może kolejność poszczególnych wystąpień była podyktowana względami praktycznymi a nie merytorycznymi.

W publikacji nie udało się uniknąć pewnych błędów edytorskich. Dotyczy to przede wszystkim nagłówek niektórych artykułów (s. 27, 41, 105), błędów ortograficznych (nazwa miejscowości Orzegów – s. 126; zażądać – s. 164), oraz tzw. literówek.

Książka *Oblicza miłosierdzia w duchowości Europy* jest interesującym owocem wysiłków podjętych wspólnie przez środowiska naukowe i elżbietańskie dla przybliżenia „aktualnemu pokoleniu charyzmatu miłosierdzia, ujawnionego przez życie i dzieło bł. Marii Luizy” (s. 6). Publikacja łączy w sobie dwie ważne cechy dobrej książki: oddziałuje zarówno na intelekt, jak i na życie duchowe. Czytelnik może nie tylko poszerzyć wiedzę w zakresie historii i charyzmatu Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety, ale ma również możliwość pogłębić wiarę, stykając się ze świadectwem osób, które swoje życie – także w sensie dosłownym – oddały Jezusowi Chrystusowi.

Aleksandra Leki CSSE
Instytut Teologii Duchowości KUL
(doktorantka)

Joseph Grzywaczewski, *Prayer of God's friend according to Clement of Alexandria*; seria: Religie świata – świat religii, t. 7, red. E. Sakowicz i K. Sakowicz, Lublin: Polihymnia 2012, ss. 141.

W dziejach duchowości mówiono o modlitwie często i na wiele sposobów. Stawia ona fundamentalną rzeczywistość życia z wiary, przez którą owo życie się wyraża i którą się karmi. W takiej czy innej formie modlitwa wpisana jest w drogę każdego ucznia Chrystusa i nikt z aspirujących do tego miana nie może jej lekceważyć czy od niej abstrahować. Św. Alfons Liguori nauczał, że „kto się modli, z pewnością się zbawia; kto się nie modli, z pewnością się potępia” (*Del gran mezzo della preghiera*, cyt. za: KKK 2744). Stąd, zapewne, bierze się zainteresowanie tematyką modlitwy zarówno u licznych autorów, jak i u szerokiego grona czytelników.

W serii „Religie świata – świat religii”, jako tom siódmy, lubelskie wydawnictwo Polihymnia opublikowało pracę ks. Józefa Grzywaczewskiego zatytułowaną *Prayer of God's friend according to Clement of Alexandria*.

Autor, na co dzień pracujący we Francji, wielokrotnie zajmował się zagadnieniami związanymi z Klemensem Aleksandryjskim. W Niepokalanowie wydał trzy niewielkie książeczki popularyzujące jego naukę: *O modlitwie* (1990), *O kontemplacji* (1993),

O miłości (1996). W naukowym ujęciu publikował też opracowania z nim powiązane zwłaszcza w „Vox Patrum” – zob. 11(1986); 12-13(1987); 15(1989); w „Studia Theologica Varsaviensia” – zob. 1(1990); 1(1991); 1(1992); 1(1995) oraz w „Homo Dei” – zob. 3(1993); 1(1994); 2(1994). Myśl Autora omawianej publikacji wyrasta z patrystycznej szkoły KUL, gdyż był on pierwszym doktorem ks. prof. F. Drączkowskiego. Można powiedzieć, że lubelską szkołę interpretacji Klemensa Aleksandryjskiego rozpowszechnia on obecnie na Zachodzie, w tym przypadku pisząc w języku angielskim.

W niewielkiej, liczącej nieco ponad 130 stron, publikacji J. Grzywaczewski przedstawia szeroką panoramę problematyki związanej z zagadnieniem modlitwy. Biorąc pod uwagę objętość książki, nie należy spodziewać się tu bardzo pogłębionych i szczegółowych analiz. Nie takie jest też, jak się wydaje, zamierzenie autora. Nie oznacza to jednak, że książka jest banalna czy odtwórcza. Ks. Grzywaczewski oddaje do rąk czytelnika swoisty przewodnik po świecie modlitwy osnuty na kanwie nauczania św. Klemensa Aleksandryjskiego. Obierając myśl tego ostatniego za punkt wyjścia, autor ukazuje niezmienność i zarazem ciągły rozwój systematycznej refleksji o modlitwie w Kościele; od jej początków (uczony Aleksandryczyk był pierwszym autorem wczesnego Kościoła, podejmującym kwestie dotyczące modlitwy od strony teoretycznej, w odniesieniu do kontemplacji nawiązał wprost do tradycji helleńskich – „teoria”) aż do czasów współczesnych. Stąd wynika obfitość odwołań do doświadczeń, pism i poglądów bardzo wielu świętych i mistrzów życia duchowego z różnych epok historycznych.

Właściwą treść swego opracowania podzielił J. Grzywaczewski na 15 krótkich rozdziałów, w których wyodrębnił dodatkowo mniejsze punkty. Podział jest dość przejrzysty i w miarę konsekwentnie przestrzegany, co stanowi dużą zaletę w lekturze. Niemniej, niektóre z tych krótkich rozdziałów wyraźnie łączą się ze sobą w większe, tematycznie powiązane części. Ów fakt można by, dla jeszcze większej logiki i przystępności pracy, uwzględnić w jej planie (przykładowo: *Wprowadzenie* – rozdziały 1-3; *Modlitwa jako dialog osób* – rozdziały 4-7; *Praktyka modlitwy* – rozdziały 8-13; *Kontemplacja i działanie* – ostatnie dwa rozdziały).

Pierwsze rozdziały poświęcone są wyjaśnieniu znaczenia Ojców Kościoła – a szerzej Tradycji kościelnej – dla wiary. Autor przybliży czytelnikowi postać św. Klemensa, sygnalizuje pewne zjawiska związane z kontekstem historycznym jego życia, a także prezentuje główne tematy teologiczne, obecne w jego nauczaniu. Zrozumienie tych treści ułatwi czytelnikowi właściwe interpretowanie terminologii pojawiającej się w dalszej części książki.

Dalej mówi ks. Grzywaczewski o właściwym dla św. Klemensa, nowatorskim, rozumieniu modlitwy jako „rozmowy” wierzącego z Bogiem. Autor wyjaśnia znaczenie tego terminu u Aleksandryczyka w kontekście Pisma Świętego i kultury greckiej. Mówi o ludzkim i – szeroko pojmowanym – wspólnotowym wymiarze modlitwy.

W kolejnych rozdziałach autor poświęca uwagę formom modlitwy (modlitwie wypowiedzianej na głos, szeptem, modlitwie myślniej i modlitwie serca) oraz dwu zasadniczym jej rodzajom: modlitwie uwielbienia oraz prośby. W oparciu o myśl św. Klemensa wykazuje o co wypada prosić Boga na modlitwie, próbuje także odpowiedzieć na pytanie, w jakich okolicznościach Bóg wysłuchuje próśb modlących się.

Ukoronowaniem rozważań są rozdziały poświęcone kontemplacji oraz relacjom między życiem czynnym a życiem modlitwy.

Książka napisana jest prostym i przystępnym językiem. Nie ma charakteru ściśle naukowego, raczej stanowi pastoralną próbę udostępnienia wyników badań teologicznych szerszemu gronu czytelników. Do jej zalet należy niewątpliwie obfite cytowanie fragmentów pism samego św. Klemensa, co ma zawsze dużą wartość, gdyż pozwala pozostawać w bezpośrednim kontakcie z myślą autora, którego opracowanie dotyczy.

Ks. Grzywaczewski z powodzeniem wydobywa analogie między współczesnością a środowiskiem życia św. Aleksandryjczyka. Stanowi to niezaprzeczalny walor ujęcia, pozwalający dostrzec niezmienną aktualność myśli Ojców Kościoła, pomimo tak znacznego już oddalenia w czasie od jej źródeł. W trakcie lektury mimowolnie nieraz mogą nasuwać się czytelnikowi na myśl słowa biblijnego mędrca, Koheleta: „Jeśli jest coś, o czym by się rzekło: «Patrz, to coś nowego» – to już to było w czasach, które były przed nami” (Koh 1, 10).

Wśród dostrzeżonych mankamentów opracowania, nie sposób całkiem pominąć dość licznych błędów edycyjnych (s. 9 – „we can see also see God’s action”; s. 17 – „because he made studies God’s Word”; s. 19 – podwójny cudzysłów przed „will not stumble” zamiast pojedynczego; s. 100 – „unlighted a by God’s grace”; s. 102 – „with he almighty power”; s. 126 – „we have o to work”) czy też językowych (s. 16 – „in Alexandria and in Rom [czy raczej Rome?]”; s. 45 – „everyone who does not belie is without excuse”; s. 121 – „he accepts some of them because they were known society”; s. 131 – „ideas of on prayer”), które w drukowanej publikacji nie powinny się już znaleźć.

Również wygląd okładki nie zachęca zbyt do sięgnięcia po książkę i może być przyczyną tego, że wiele osób nie zwróci na nią uwagi czy nie poczuje się zachęconymi do pobieżnego choćby jej przejrzania. O czym wcześniej już wspomniano, recenzowany Autor jest absolwentem KUL, a promotor jego doktoratu wyeksponował myśl, że św. Grzegorz z Nazjanzu „swą poezją chciał dowieść, że kultura chrześcijańska w zakresie formy literackiej nie ustępuje kulturze pogańskiej; przewyższa zaś ją pięknem treści duchowej” (F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin–Lublin 1998, s. 233). Wydaje się słusznym pragnienie, by również obecnie wytwory kultury chrześcijańskiej charakteryzowały się piękną formą, nie odbiegającą od tej, która bywa nośnikiem treści niszczących człowieka i jego szeroko pojętego środowiska życia.

Co zaś dotyczy samej treści, z pewnością cenne byłoby rozwinięcie zagadnienia związanego z trudnościami na modlitwie, które jest w publikacji jedynie sygnalizowane.

Na zakończenie postawmy jeszcze pytanie: kto może być najbardziej zainteresowany książką ks. Grzywaczewskiego i komu jej lektura może przynieść największą korzyść? Łatwo sobie wyobrazić, że z powodzeniem będzie korzystał z niej duszpasterz bądź katecheta, formator lub osoba, przed którą postawiono zadanie wygłoszenia konferencji na temat modlitwy. Z uwagi na to, że autor omawia zagadnienie w sposób szeroki i wieloaspektowy, opracowanie może stanowić punkt wyjścia czy nawet program całej serii tego typu konferencji.

Recenzowana publikacja zadowoli niewątpliwie również osoby świeckie pragnące usystematyzować bądź pogłębić swoją wiedzę na temat modlitwy. Wobec silnych tendencji sekularystycznych w przestrzeni anglojęzycznej, opracowanie to może okazać się bardzo aktualne i przydatne. W czasach św. Klemensa wyraźny i dość powszechny był trend prowadzenia intensywniejszego i pogłębionego życia duchowego wśród ochrzczonych – również do laikatu kieruje swoje nauczanie Aleksandryjczyk. Roztaczając przed wiernymi świeckimi perspektywę duchowego wzrostu, ukazuje im wzniosły ideał autentycznego, chrześcijańskiego „gnostyka”, który służyłby Bogu na ziemi na wzór aniołów w niebie, nie tylko w postawie niewolnika bądź wiernego sługi, ale z synowskim zaufaniem i w wolności. Idee te pięknie współgrają z nauczaniem o powszechnym powołaniu do świętości rozumianej jako wysoka miara życia chrześcijańskiego, o którym to nauczaniu z wielką mocą przypomniał ostatni Sobór. Zwłaszcza w Roku Wiary warto na nowo powracać do tych prawd, przeplatając praktykę modlitwy wartościową lekturą, a książka ks. Grzywaczewskiego jest taką bez wątpienia.

Jacek R. Szewczyk
Instytut Teologii Duchowości KUL
(doktorant)